

ARAP ANLAM BİLİMİ*

el-Hâzîmî Ulyân b. Muhammed**

Çev: Tahsin YURTTAŞ***

ÖZET

Bu makale, anlambilimin (*ilmü'd-delâle/semantic*) temellerinin ortaya konulmasında Arap dil âlimlerinin yerini ve yine onların 'anlam'a kapsamlı bir şekilde önem verdiklerini açıklamayı hedeflemektedir. Bu önem onları, kelimenin anlamsal bütünlüğünü sağlamada ne denli bir dayanak noktası ve temel olduğu fikrine götürmüştür. Bu bağlamda sözün birimleri, ister cümle ister ibare, isterse de terimsel kavramlar olsun, hep kelimedenden neşet ederler. Bu çalışma, aynı zamanda "dilbilimin, anlambilimin araştırma yöntemlerinin belirlenmesi ve usulünün ortaya koyulmasında ve -diğer ilimlerin gölgesinde bir süre devam ettikten sonra- başlı başına bir bilim dalı haline gelmesinde büyük bir katkısı olduğuna işaret etmektedir. Makale ayrıca, modern anlambilimle ilgili verilerin aslında, Arap dil âlimlerinin geçmişte dil çalışmalarında ulaştıkları sonuçlar olduğu gerçeğini açıklar. Sonuç olarak biz bu makalede anlambilimin, dilcilerin öncelerden üzerinde çalıştıkları kadim bir ilim olduğunu, bunun yanında temellerinin ve yönteminin 20. yy'ın başında belirlenmesi açısından ise modern bir ilim olduğunu söylüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Dil, Anlam, Anlambilim, Anlamsal Birimler, Kelime, Cümle, Arap Dili, Bağlam

ABSTRACT

THE ARABIC SEMANTIC

This article aims at showing the importance of Arabic Linguists in showing the roots of semantics (*ilmü'd-delâle*) and how they gave importance to the 'meaning'. This importance took them to see how important the semantic coherence of a sentence was and also took to the notion of main idea. In this regard, whether they be portions of the words, or phrases or terms all are born from words. This study, at the same time, points to the fact that how important was the linguistic and semantics in defining the rules of research methods. This article also explains that in fact the data on modern semantics today were the results that Arabic Linguists gained in the past. As a result, in this article, we have mentioned that semantics was an old science that linguistic scholars worked on it in the past, however it is a modern science with regard to its definition of its methods and roots in 20th century.

Key Words: Language, Meaning, Semantic, Semantic Units, Word, Sentence, Arabic Language, Context

* Bu çalışma, "Mecelletü Câmîati Ummu'l-Kurâ li Ulûmi's-Şer'iyyeti ve'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ" (sayı:27, c. XV, yıl:h. 1424/m. 2003) dergisinde "İlmü'd-Delâle inde'l-Arab" başlıklı makalenin çevirisidir. Makalede çevirenin notu "ç.n." kısaltmasıyla parantez içerisinde verilmiştir. Makalenin özeti Arapça olup tarafımızdan İngilizce'ye çevrilerek sunulmuştur. Makaledeki bazı alimlerin vefat tarihleri tarafımızdan eklenmiştir.

** Doç. Dr. Mekke Ummu'l-Kurâ Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi öğretim üyesi

*** Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi. yurttastahsin@gmail.com

GİRİŞ

Arap dil âlimlerinin, konuları çeşitli olmakla birlikte, dilbilimsel araştırmalar konusunda çok nitelikli ve tanınmış çalışmaları vardır. Onlar, dille ilgili çalışmalarında kapsamlı bir görüşü açıklıyor ve dilin bir iletişim aracı ve fikirlerin taşıyıcısı¹ olduğunu söylüyorlardı.

Biz burada onların nahiv, sarf, sözlüklerin tasnifi, belagat gibi çeşitli ilimlerde dil konusundaki geniş çaplı çalışmalarını değerlendirmeyeceğiz. Çünkü bu ilimler de kendi içlerinde farklı dallara ve konulara ayrılır. Biz bu makalede sadece, dilbilim çalışmalarında “anlambilim” veya “semantik” olarak isimlendirilen konuya değinmekle yetineceğiz.

Araştırmacıların çoğu anlambilimin Araplar tarafından bilinmediğini çünkü bunun usulünün modern dilbilim çalışmalarıyla geliştiğini düşünmektedir. Zaten bizim de modern dilbilimin ve anlambilimin temellerini ortaya koymada, onun usulünü açıklamada ve diğer ilimlerin gölgesinde bir süre devam ettikten sonra tek başına bir ilim dalı olacak kadar onu koruması ve desteklemesinde büyük bir etkisinin olduğu hususunda bir şüphemiz yok. Fakat bu alanda Arap dilcilerin rolü nedir?

“Onlar kendi medeniyetlerinin ayırt edici vasıfları ve üst düzey dini gayretlerinin de etkisiyle kendilerini, dil olgusunu ve onun kendine hayran bırakan aşamalarını düşünmeye verdiler. Öyle ki onlar, düşüncelerini, sadece dille ilgili kapsamlı bir araştırma üzerine değil, aynı zamanda dil olgusunun gizli kalmış pek çok yönünü açığa çıkarmaya da yoğunlaştırdılar. Onların ortaya koydukları bu yüksek birikim ve seviyeye insanlık, ancak 20. yy.’ın başlarında dilbilim alanlarının ortaya çıkmasıyla ulaşabilmiştir.”² Bu temelsiz bir iddia değildir; çünkü objektif değerlendirme yapabilen pek çok

¹Nehhad Mûsa, *Nazariyyetü'l-Nahv fi Dav-i Menâhici't-Tetavvuru'l-Lugaviyyi'l-Hadîs*, el-Müessesetü'l-Arabiyyetü li'd-Dirâsati ve'n-Neşr-1400/1980 Sayfa belirtilmemiş ç.n.

²Abdusselâm Meseddî, *et-Teftâru'l-Lisâniyyu fi'l-Hadâirati'l-Arabiyyeti*, Daru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1981. s. 26

araştırmacı da Arapların dil konusunda yapmış olduğu bu çalışmalarını takdir etmektedir.³

Biz bu makalemizde, Arap dil âlimlerinin ‘anlamı’ ele almalarını, bu konuyu değişik açılardan araştırdıklarını ve ayrıca onların bu alandaki çabalarının modern anlambilimle uğraşan dilcilerde gördüğümüz çalışmalardan hiç de geri olmadığını ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Klasik dönemdeki âlimlerden bize kadar gelen ‘anlam’ konusu ve onun ilgili meseleleri, farklı bilim dalları içerisinde dağınık olarak bulunmaktadır. Bu sebeple bu meseleyi derinliğine bilmek ve onu bütünsel olarak ele almak zordur. Ulaşabildiğimiz klasik ve modern kaynaklar, hakikatin berraklaşmış düşüncelerimizi net bir şekilde ifade etmede bize yardımcı olacaktır. Ayrıca biz, konu çok geniş olduğundan bu hususta son sözü söylediğimizi de iddia etmiyoruz.

ARAP DİL ÂLİMLERİ VE ANLAMBİLİM

Modern dilbilimsel bir çalışma, kişisel görüşlerden ve yüzeysel anlayışlardan etkilenmeyen kesin, bilimsel ve nesnel bir şekilde, tahmin ve faraziyelerden uzak olmakla ayrılır. Biz de dilbilimsel araştırma hususunda, derin düşünme, tüme varım ve tümden gelim yöntemlerini bir temel yöntem olarak kabul edeceğiz. Zaten bu yöntem de araştırmacıların kabul ettiği bir yoldur.

Başlangıcından beri Araplardan gelen dilbilim çalışmaları, anlamın sınırlandırılmasına ve en önemlisi de maksatlarıyla beraber işaret ettiği anlamları bakımından Kurân’ın muhtevasına yoğunlaşmıştır. Nahiv, sarf, belagat, lügat ve sözlükler olarak isimlendirilen çeşitli Arap dilbilimi alanlarının önem verdiği temel konu ‘anlamın bilinmesi’dir. Âlimler arasında cereyan eden tartışmaların ve ilgili meselelerin odak noktası, anlamın yapısı hususunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda onların anlaşığı

³ Örnek için bkz. John Alfred Haywood, “*Arabic Lexicography*” Leiden, E. J. Brill-1965.

temel nokta şudur: “Anlamli olan her şey iyi ve makbul; anlamsız olan ve anlamı bozan her şey ise merduttur.”⁴ Bu yaklaşım, anlambilimin işgal ettiği yerin önemini göstermesi açısından en güçlü delildir. Çünkü anlambilim - bize görüldüğü kadarıyla- Arap dilbiliminin ayrılmaz mütemmim bir cüzüdür. Bununla beraber usul âlimlerine göre anlambilim süreç içerisinde kendi başına bir yol tutturmuştur. Her ne kadar Seyyid Ahmed Abdulgaffar usulcülerin çoğunun bu konudaki yaklaşımlarına değinse de, biz konuyu ayrı bir çalışmada ele almak istiyoruz.

Bize göre anlambilim, modern gibi görünse de, aslında kadim bir ilimdir; çünkü hiçbir topluluk yoktur ki dillerindeki sözcükleri araştırmış olmasınlar.⁵ Onlar bunu, lafzın müfred olarak taşıdığı anlamı belirleme ve cümlede ifade ettiği anlamı açıklama gayreti ile yaptılar. Esas konu, kapalılık ve açıklığı, doğruluk ve yanlışlığı, anlamı içerip içermemesi,⁶ lafızların delalet olarak bir anlamdan başka bir anlama dönüşüp dönüşmemesi ve bunun sebepleri açısından ‘anlamın araştırılması’ olduğu için bu kadim bir ilimdir. Bu aşamadan sonra ise o, teorileri usulü ve ayırt edici özellikleri ile modern dilbilim sayesinde ortaya çıkan yeni bir bilimdir. Anlambilim Felsefe, Mantık ve Psikoloji gibi ilimlerin çatısı altında iken süreç içerisinde belli başlı yöntem ve teorileri olan kendi başına bir ilim dalı haline gelmiştir.⁷

Bu konuda Arapların konumu diğer toplumların durumu gibidir. Onlardan anlamla ilgili gelen konular, farklı ilimlerin ve ilmi miraslarının içerisinde dağınık olarak var olagelmiştir. Öyle ki ‘anlam’, önem verdikleri ve araştırdıkları dilbilimsel bir temel ve hedef olmuştur. Bu sebeple biz,

⁴ Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberra, *el-Muktedab*, Tah. Muhammed Abdu’l-Hâlik Adîme, Âlemu’l-Küttüb, Beyrut-Trz s. 311.

⁵ Mahmud Se’rân, *İlmu’l-Lugati Mukaddimeten li’l-Kârii’l-Arabiyyi*, Daru’n-Nehda el-Arabiyyi, Beyrut-Trz. s. 5-7.

⁶ Sibeveyh, *el-Kitâb*, c. 1 sayfa belirtilmemiş ç.n.

⁷ Ahmed Muhtar Ömer, *İlmu’d-Delâle*, Mektebetü Dâru’l-Urûbe, Kuveyt-1402/1928, s. 10-20.

modern anlambilimin ulaştığı şeylere benzeyen yöntem ve ilkelerin aslında Arap dilbilimi mirasında ve tarihinde şuraya buraya dağılmış olarak var olduğunu göz ardı edemeyiz. Nitekim bazı araştırmacılar bunu inkâr etse de Abdü's-Selâm Meseddî: “Dil olgusunda Arap düşüncesi, kapsamlı ve dört başı mamur bir görüş ortaya koymuştur”⁸ cümlesiyle bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Bazı araştırmacılar Arap dilcilerin bu konudaki önemini reddederken Arap medeniyetini, “Dilbilim alanında, Arap dilinin yapısı, sistemi ve amaçları gibi birkaç teknik bilgi dışında bir şey ortaya koyulmamıştır”⁹ iddiasıyla itham etmişlerdir. Bu düşünce ise bizim ulaştığımız ve yenilerin araştırmalarındaki çok benzeyen temel kaynaklara ve yöntemlere tamamen ters bir iddiadır.

ANLAMSAL BİRİM

Anlambilimin kendine has terimleri vardır. Bu terimlerden biri de modern araştırmacıların anlamsal birim/semantic unit dedikleri kavramdır. Biz burada konunun ayrıntılı açıklamalarına ve çağdaş araştırmacıların yaptığı taksimat ve bölümlenmelerine dalmak istemiyoruz. Ayrıntılı açıklamalar hususunda Ahmet Muhtar Ömer’in kitabına¹⁰ atıfta bulunmamız yeterli olacaktır. Bizi ilgilendiren -ister harf, ister isim isterse de fiil olsun- Arapça’da anlamsal birimlerin hepsinin ‘kelime’ ile ifade edilmesidir. Kelime, söz ve yazı olarak ‘kelamın’ temel yapılarını oluşturur. Eğer kelime olmazsa kelam da olmaz. Bunu Sibeveyh, el-Kitâb’ın “Arap dilinde kelime nedir?” bâbında açıkça ortaya koyar: “Kelime bir anlam için konulan isim, fiil veya harftir.”¹¹ Bu açıdan *lafız*, âlimlerin önem verdikleri bir konu olarak ele alınmıştır. İlmi çalışmalar da -aşağıda geldiği üzere- bu anlam birimlerini açıklama sadedinde yapılmıştır:

⁸ Meseddî, *a. g. e. s.* 24.

⁹ Meseddî, *a. g. e. s.* 24.

¹⁰ Ömer, *a. g. e.* 21-25.

¹¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, c. I s. 2

- 1- Kelimenin Araplardan geldiği üzere doğru bir şekilde söylenişi
- 2- Sîgaların açıklanması
- 3- Anlamlarının açıklanması
- 4- Kelimenin nahiv ilminin belirlediği şekil üzere bilinmesi
- 5- Anlam çeşitliliğine neden olan sebeplerin açıklanması

Bu yaklaşım, Arap dil âlimleri nezdinde kelimenin en önemli anlamsal birimlerini ifade ettiğini doğrular niteliktedir. Çünkü o, kelamın esası ve diğer anlam birimlerinin kendisinden neşet ettiği en küçük anlam birimidir. Bu çağdaş anlambilimcilere göre de böyledir. Kelimenin delalet ettiği bir şey vardır; fakat onun anlamı, kendisi bir tamlama içerisine konulana kadar belirlenemez. Biz tamlamayı aşağıda geldiği üzere maddelere ayırmaktayız:

A-İzafet Tamlaması: Bu bir kelimenin başka bir kelimeye izâfetidir. Örneğin 'İsmin isme izafeti' gibi. Ondan yeni bir anlam ortaya çıkar: Şu sözümlükteki gibi: *أبو الحرب /Savaşın babası*, savaşı kışkırtan, alevlendiren anlamında kullanılmıştır. Yine *كبير القوم* ifadesi *kavmin efendisi* anlamındadır. *أم الخبائث /Pisliklerin anası* ifadesiyle 'içki' kelimesi kast edilmiştir.

B- Sıfat Tamlaması: İlk önce o, genel bir isimle başlar sonra bir sıfatla onu sınırlandırıp belirli hale getirir. Örnek: *الأرض الزراعي Zirai alan*, *البنية التحتية /Alt yapı*, *الارادة الشعبية /Halk iradesi* ve *المجال العسكري Askeri alan* gibi.

C- İbarenin Tamlaması: Çoğu zaman bir mesele, imtihana ya da hikmete delalet eden sözlerdir. Örnek: *رجع بحنفي حنين /Bir somuç elde edemedi, eli boş döndü* anlamında,¹² *الصيف ضيقت اللين /Geçti Bor'un pazarı* anlamında, *فات الأوان /Geçen geçti* anlamında kullanılmıştır.

¹² el-Mufaddıl ed-Dabbî, *Emsâli'l-Arab*, Takdim ve Talik: İhsan Abbas, Dâru'r-Râid el-Arabiyyü, Beyrut-1300/1882, s. 51.

D- Cümle Tamlaması: İsnat, cümle terkiibinde temel unsur olarak yer alır. O da kelimenin birbirleriyle ilişkisi ve birbirlerine sebep olmasıdır.¹³ Eğer محمد كريم /*Muhammed cömerttir* dersen, cömertliği Muhammed'e isnat etmiş olursun. Aynı şekilde, خرج زيد *Zeyd çıktı* dersen, çıkma işini Zeyd'e isnat etmiş olursun. Abdu'l-Kâhir Cürcânî bunu şu sözünde ifade etmiştir. "Kelam tek bir cüzden olmaz, kelamda bir müsned bir de müsned ileyh olmalıdır."¹⁴ Cümle terkiibi, anlam birimlerinin en önemlisidir. Bu konu geçmişte olduğu gibi yönelişlerinin farklılığı nispetinde araştırmacıları meşgul etmeye devam ediyor. Çünkü cümle terkiibi, açık bir şekilde olmayan anlamları bazen gizleyebiliyor. Böyle olunca da modern anlambilimin önemseydiği bir konu haline dönüşüyor. Allah Teâlâ şöyle buyurur:¹⁵ فَأَصْبَحَ يُكَلِّبُ كَفَيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا "Oraya yaptığı harcamalara karşı ellerini avuçlarını ovuşturuyordu" ayetindeki ibare Üzüldü, pişman oldu anlamındadır. Yine بعته يدا بيد ifadesi de Mübadeleli satışla veya değiş tokuşla sattım anlamına gelir. Böylece Abdu'l-Latif Hamâse'nin "Anlam ve Nahiv" kitabında ifade edildiği gibi araştırmacılar cümleyi kendi araştırmalarının bir konusu saydılar.

ANLAMIN ZORLUĞU

Anlambilimciler anlamın sınırlarını belirlemenin zor olduğunu ifade ederler. Çünkü sözlüklerin vermiş olduğu anlam, anlamın hepsi değildir. Kelamın anlamını kavrama bağlamında 'anlam'a etki eden ve onu kapalı ya da kavranılamaz kılan başka unsurlar da vardır. Onlardan bazıları: Kelamın terkiibi, onu kuşatan durum ve çevreleyen şartlar, konuşanla alıcı arasındaki bağ-ilişki, bağlamların farklılığı vs.

¹³ Abdu'l-Kâhir Cürcânî, *Kitâbu Delâli'l-İcâz*, Takdim ve Talik: Ebû Fihri Mahmûd Şâkir, Matbaatü'l-Medenî-1428/2008, s. 4.

¹⁴ Cürcânî, *a. g. e.*, s. 7.

¹⁵ Kehf, 18/42.

Çağdaş anlambilimciler de anlamın belirlenmesindeki zorluğun ezeli bir problem olduğunu görmekte; çünkü anlam, doğası gereği pek çok belirsizliklere yol açıyor.¹⁶ Ayrıca lafızlar, alıcı tarafından sözü söyleyenin kast ettiği anlamın dışında başka anlamlara çekilebiliyor. Böyle olunca da anlaşmazlık, ‘anlam’ın anlaşılmasından kaynaklanıyor ve bu durum dilin kurallarının ve sabit ilkelerinin doğru ve sağlam olmayan sîgaları ile çekimlendiğinde daha da bir belirgin olarak görünüyor. Kast edilen anlam, çeşitli görüş ve yorumlara açık bırakılırsa bu durumda çeşitli şekillerde tefsir de edilebilmektedir. Buna engel olmak için dilin sağlam ve doğru bir yapıda şüpheye ve yorumlara mahal bırakmayacak anlam açıklığına sahip olması çok önemlidir. Bu yüzden ‘anlam’ın anlaşılması, kullanımına ve onun alıcı tarafından bilinmesine bağlıdır. Temel görev dile aittir. O da, toplumdaki fertlerin birbirlerini anlamasını sağlamaktır. Bunun için de müphem yerleri açmak, kapalı zannettiğimiz yerlerdeki karışıklığı gidermek gerekir ki metinler tevil edilmesin ve anlamın işaretleri kaybolmasın. İşte bu sebeple Arap âlimlerin başlatmış olduğu ilmî hareket, anlamın selameti, ortaya çıkarılması ve anlambilimin kurulması hususlarında en üst düzey gayretleri ifade etmektedir.

Bilinmektedir ki, müteradif, lâfzî müşterek, mütebayin ve garîb lafızların anlamına ancak bir zahmet ve düşünce yoğunlaşması ile ulaşılabilir. Arap dil âlimleri, terkiplerdeki müşkili, müteşabihi, hakikati, mecazı ve anlam genişlemesini açıkladılar. Bu alanın konularından lâfzî müşterek ve müteradif¹⁷ hakkında pek çok kitap telif edildi. Yine garîb lafızlar hakkında da pek çok eser telif edildi. İster garîbu’l-Kur’ân olsun isterse bu bağlamda yazılan benzer eserler olsun, ‘garîb’ konusunda bu âlimlerin, Arap dili çalışmalarına ve ekollerine doğrudan etki eden eserleri

¹⁶ İbrahim Enis, *Delâletü'l-Elfâz*, Mektebetü'l-Encelü'l-Mısriyye-1980, s. 108-109.

¹⁷ Ebû Muhammed Yahya Yezîdî, *Met'tefeka Lafzühü ve'htelege Ma'nâhü*, Tah. Abdurrahman Useymîn-1400/1987.

çok ve bu konuda payları büyüktür.¹⁸ Ayrıca onların bu konulardaki şerh ve açıklamaları, çağdaş anlambilim uzmanlarının ele aldığı konulardır.

Arap dilbilimcileri anlamın zorluğunu aşağıda geldiği üzere ifade etmişlerdir:

1-Lafızdaki Gariplik: Garîb kelimesinin anlamı, lafzın alışılmadık olması ya da onun kullanımda olmaması değildir. Tam tersi olarak gariplik, o lafzın belli bir zümre tarafından kullanılmıyor ya da bilinmiyor oluşudur. İşte bu tanım, âlimlerin çoğunun isimlendirdiği üzere insanların kullanımından uzak, henüz bilmediği bir bilgi anlamında *garîb* terimini ifade eder. Yani insanlar gündelik hayatlarında kullanageldikleri lafızları öğrenmekle yetindikleri ve bu sebeple dilin bir kısmını kullanmayı terk ettikleri için artık bu lafız onların nezdinde 'garîb' oluyor. Onlar الحجر /*taş* kelimesini bilirler fakat aynı anlama gelen ancak teknik bir tabir olarak kullanılan ثلب و الكنكث kelimelerinin anlamlarını bilmezler. Yine halk, القفز/*sıçrama*, *atlama* kelimesini bilirlerken الحجل kelimesinin anlamını bilmezler ki bunun anlamı, *bir kişinin sevinçten diğerinin kucağına zıplamasıdır*.¹⁹ Garîbu'l-Kur'ân, Garîbu'l-Hadis ve tefsir kitapları böylesi kelimelerin anlamını vuzuha kavuşturmada yardımcı olmuşlardır.

2-Lafzın İstiâre Anlamında Kullanılması: ساق /*Bacak* kelimesi insan, hayvan, kuş ve ağaçlar için kullanılır. Bununla beraber şiddetli ve korkutucu bir anlama gelecek şekilde ayette şu şekilde kullanılmıştır:²⁰ *يَوْمَ يَكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ* “O gün baldırlar açılır ve secdeye çağırılırlar fakat yapamazlar” İbn Kuteybe (ö.278/889) diyor ki:“Bunun anlamı, bir kimsenin sıkıntılı bir işle karşılaşınca sıkıntısından dolayı paçalarını yukarıya doğru sıvaması, kelle koltukta yürümesi, bir işe korku ve ciddiyetle girişmesi anlamına gelir. İşte bu sıkıntılı durumları ifade etmek

¹⁸ Ebu'l-Hasen Rummâni, *el-Elfâzu'l-Müterâdife*, Şerh ve Tashih: Muhammed Mahmud er-Rafîi.

¹⁹ el-Herevî, *Garîbu'l-Hadis*, Haydarâbâd, Hindistan-1384/1964.

²⁰ Kalem, 68/42.

için *sâk* kelimesinden istiare yapılmıştır.”²¹ İstiare anlamsal çeşitliliğin sebeplerinden biridir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur. ²² **وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ** **الْحَطْبِ** “*Karısı da odun taşıyacaktır.*” Bu ayet ‘Ebu Leheb’in karısının, odunları Resûlullah’ın (sav) yoluna eziyet vermek için taşıması ve koyması olarak tefsir edildiği gibi diğerleri onu ‘İnsanlar arasından huzursuzluk çıkarıp laf taşıyordu’²³ şeklinde tefsir etmişlerdir.

3-Lafzın Maklûb Olması: Kelimenin zıt anlamda kullanılmasıdır. Şöyle derler: **للدَّبِغِ سَلِيمٌ** /*Yılan sokmuş kişi selamettedir.* Aslında bu cümlede yılan sokmuş kişi ile ilgili aşırı bir iyimserlik anlamı söz konusudur. Yine **لِلْفَلَاةِ مَفَازَةٌ** *Ahlaksız başarılıdır.* ifadesi de buna örnektir. Maklûb ifadeler alay etmek ve dalga geçmek için de kullanılabilir: Ayette geçen ²⁴ **إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ** **الرَّشِيدُ** “*Sen aslında yumuşak huylu ve akli başında birisin!*” hitabı Hz. Şuayb için, aslında alay ve istihza maksadıyla zıt bir anlamda kullanılmıştır. Tıpkı cehaletini ortaya koymak istediğin bir adama “*Ey akıllı!*” ya da küçümsediğin birine “*Ey yumuşak huylu!*”²⁵ demen gibi. Yine günümüz dilinde akılsız bir insana zıt bir kavramla “*Ey zeki!*” ya da alay için cimri birine “*Ey cömert!*” dememiz gibi. Bu ve benzeri örneklerde lafızla, kast edilen anlamın tersine bir anlamı ifade etmek istersin. Çağdaş bir araştırmacı, anlam değişiminde etkisi olduğu için, istiare ve mecazdan kaynaklanan anlamsal değişiklik ve çeşitlilik konusuna yoğunlaşır.

4- Lafzın Zahiri Anlamıyla Çelişmesi: Bu, lafızların cümlede terkipli olarak gelmesi; fakat kendisiyle başka bir anlam kast edildiği için anlamının farklı olmasıdır. Bir örnekle ifade edecek olursak, **يُدُّعِي** *el* sözümüzle aslında *iyilik yaptı* anlamını, **لِيُظْهِرَ لِي الْمَجْنَ** *latın eğeri beni ters yüz etti* deyiimiyle de *değiştirdi ve dönüştürdü, amacına ulaşamadı* anlamını

²¹ İbn Kuteybe, *Te'vîylü Müşkili'l-Kurân*, s. 137.

²² Tebbet, 111/4.

²³ İbn Kuteybe, *a. g. e.* s. 159.

²⁴ Hud, 11/87.

²⁵ İbn Kuteybe, *a. g. e.* s. 185.

ifade etmek için kullanılır. لسانه طويل *dili uzun* tabiriyle de onun *ağzı bozuk biri* olduğunu kast etmemiz gibi. Kinaye bu kapsama girer, çünkü o hem zahiri anlamına hem de zıddına delalet eden bir lafızdır.²⁶ Hz. Muhammed'e (sav) isnat edilen şu hadiste olduğu gibi: *خضراء الدمن و إياكم Çöplüklerdeki yeşilliklerden sakının yani bununla kast edilen Kötü ortamlardaki güzel kadınların fitnesinden sakının demektir.*²⁷

5. Anlam İhtimalleri: Bunun farklı şekilleri vardır.

5.1. Cümlede Başta Bulunan Edatın Birden Fazla Anlama Gelebilmesi:

Allah Teala'nın buyurduğu gibi: وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ²⁸ “*Sen onun ne olduğunu nereden bileceksin!?*” bu cümlenin başındaki مَا'nın taaccüp olması da soru olması da mümkündür.²⁹ İbn Kuteybe هل edatının istifham olduğunu söyledi.³⁰ Fakat bu قد edatı geçmiş zamanda kesinlik anlamına da gelmiş olabilir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنْ³¹ “*İnsan henüz anılmaya değer bir şey değilken anılmaya değer bir varlık olana kadar uzun bir zaman geçmedi mi?*” (Burada هل edatı قد anlamında kullanılmıştır. ç. n.) Yine bizim şu sözüümüzde olduğu gibi: كيف تفعل هذا /*Bunu nasıl yaparsın?!*

5. 2. Cümle Terkibinin Doğru ve Sağlam Olmaması:

Cümle terki binin, bu karışıklığı giderecek bir karine olmaması nedeniyle birden fazla anlama açık olması durumudur. Bu sebeple Temmâm Hassân özellikle ‘karineler’ konusuna yoğunlaştı. Karışıklığı ve farklı anlam ihtimallerini giderdiği için karinelerin önemini vurguladı. Bu bağlamda da bazı örnekler verdi: *ذهب إلى أبناء زيد و عمر* Bu cümleden *Zeyd'in ve Amrın*

²⁶ İbnü'l-Esîr, *a. g. e., c. 2*, s. 192-193.

²⁷ Alevî, *Kitâbu 'r-Tiraz*, c. 1 s. 410.

²⁸ Karia, 101/10.

²⁹ Temmâm Hassân, *el-Beyân fî Ravâi 'l-Kurân, Âlemu'l-Kütüb*, 1417/1973 s. 221.

³⁰ İbn Kuteybe, *a. g. e. s. 528*.

³¹ İnsan, 76/1

çocuklarına gittim anlamı da *Zeyd'in çocuklarına ve sonra Amr'a gittim* anlamı da çıkmaktadır. Biz bu cümlede atıf Zeyd'e mi yoksa Amr'a mı bilmiyoruz. Diğer bir örnek: *إشترت مزرعة لزيد* Eğer buradaki ل harfi, illet-sebebe için ise bu durumda çiftlik Zeyd içindir yani *Onu Zeyd için aldım* demektir; yok eğer ل harfi mülkiyet ifade ediyorsa bu durumda da çiftlik zaten Zeyd'indir yani *Ben ondan çiftliğini satın aldım* demektir.³² Bu karışıklık ve anlam ihtimalleri günümüz dilinde çokça karşılaştığımız bir meseledir. Örneğin: *طالب و طالبة* cümlesinden *Başarılı olanların sayısı kız ve erkek öğrenciler arasından 20 kişi* anlamında mı yoksa sayının erkek öğrencilere ilaveten bir kız öğrenciyle daha 21 kişi olduğunu mu anlayacağız? Yine benzer şekilde *زيداً راكباً* cümlesinde hali ifade eden *راكباً* kelimesi faile mi yoksa mefule mi dönüyor bilemiyoruz. Bu cümlede halin her ikisi için de uygun olması durumu vardır. (Anlam da bu ihtimallere göre değişecektir. ç.n.) Yine bizim: *أكل محمد الطعام الذي أعدته أمه في الحديقة* cümlesinden yemeğin bahçede hazırlandığı anlaşıldığı gibi yeme işinin bahçede olduğu anlamı da çıkmaktadır. Ayrıca *ضربت الولد الذي قابلته في* cümlesinden de, daha önceden okulda tanıştığı-karşılaştığı çocuğu dövmesi anlaşılabilirdiği gibi dövmenin okulda gerçekleştiği anlamı da mümkündür.

ANLAM ÇEŞİTLERİ

1. Sessel Anlam

Âlimler sesli delaletten ve onun anlamı ortaya çıkarmasından bahsederler; çünkü seslerin doğru söylenişi anlamın bilinmesine yardımcı olur. Eğer söyleniş açık olmazsa bu anlamın belirlenmesinde kapalılığa yol açar. Seslerin birbirine karıştırılması anlamda da karışıklığa yol açar. Eğer kişi *قاف* ile *غين* harfini ya da *ز* ile *ذ* harfini ayıramazsa *قوي/güçlü oldu'* fiili *غوي/azdı, haddi aştı* olur. *يتزكى* fiili de *يتذكى* olur ve anlam değişir. Diğer

³² Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, s. c. 1, s. 56

sesli delalet örnekleri de böyledir. Seslerin insan tasavvuruna ve psikolojisine derin anlamlar telkin etmede etkisi vardır. Halil b. Ahmed erken bir zamanda Arapların şöyle dediklerine işaret eder: *صر الجنب صريرا و صرصر الأخطب صرصرة* Çekirge öttü, şahin ince bir ötüşle öttü cümlesinde birinci fiilin ‘çekirgenin uzun ötüşü’ anlamına geldiğini ikinci fiili ise *bir şahinin sesi* anlamında düşünmüşlerdir.

2. Yansıma³³

زلزلة kelimesi söylendiğinde Araplar bu kelimelerden *bir zil ya da çınlama sesi* değil *bir hareketi* vehmeder. Bu da anlam ile lafzın oluştuğu sesler arasında bir bağ olduğu fikrine götürür. Bu düşünce ise doğruluk ve güvenilirlikten uzak bir ihtimal değildir.

Bazı dilciler, sesler ile onların gösterdiği anlamlar arasında bir bağ olduğu üzerinde çalışmışlardır. Asmaî ö.216/831 ve İbn Düreyd ö.321/933, “*el-İştikâk*” adlı eserlerinde isimleri ve kabileleri ‘isim ve müsemma’ arasında sessel delalet ilişkisi kurarak açıkladılar. Örneğin *هلهلة* mastarından alınan *مهلهل* kelimesi ‘*elbisenin yıpranması ve incilmesi*’ anlamına gelir. *Sel* gibi azgın akan nehir anlamındaki *قحف* kelimesinden türeyen *قحافة* kelimesi *tabakta kalan her şeyi silip süpürmen, alman* anlamına gelir.³⁴ İbn Düreyd şöyle diyor: *قصيا* ‘Uzak’ ismi o kişinin kavminden uzak oluşundan dolayı verilmiştir.³⁵ Ayrıca Ebu Amr’ın bir bedeviye bir at için “Onu niçin böyle isimlendirdin?” diye sorunca o, “Çünkü onun yürüyüşü sapmış ve şaşkın bir şekilde” cevabını vermiştir.

İbn Cinnî ise seslerin anlama etkisi konusunu iyice açar.³⁶ Bu bağlamda çokça sesler ve anlamların birbirine bağlandığı örnekleri verir:

³³ Ferâhîdî, *a. g. e., s. 55* Yansıma sözlüğün Arapçası *terci* kavramıdır. ç.n.

³⁴ Abdu'l-Melik İbn Kureyb el-Ahmas, *Kitâbu'l-İştikâk*, Tah. : Şeyh Muhammed el-Hasan Âll-Yâsîn, Bağdat-1385/1968, s. 29-36.

³⁵ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 19

³⁶ İbn Cinnî hakkında yapılan çalışmalar için bkz. ç.n.Fadıl Salih es-Semerrâî, *İbn Cinnî en-Nahvî*, Daru'n-Nezir, Bağdat-1969, Muhammed Mîcahit Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap*

الحضم yaş yiyeceklerin yenmesi için kullanılırken القضم kelimesinin ise kuru yiyeceklerin yenmesinde kullanıldığını söyler.³⁷ Yine النضج kelimesi suyun normal akıcılığı için kullanılırken النضخ kelimesi suyun şiddetle ve kuvvetle hızla akması için kullanılır. Ahmed Ahdar el-Gazzâl ise *Arap Dilindeki Harekelerin Felsefesi* adlı bir makale yayınladı. Bu makalede o, lafızla, ondan gelen seslerin oluşturduğu anlam arasında bir ilişkinin olduğunu tespit ederek şunu söylemiştir: “Eğer ağır seslerin çıkışı buna göre zor ise bunun bir sebebi var demektir. Eğer ses hafif ise bunun da bir sebebi vardır. İşte bu durum aklın bu şiddetli ve hafif seslere göre bir hali anlatması için belirginleşir. هف, قض fiillerini bunun için örnek verebiliriz. Sehâb dedi ki: " kendisinde rutubet olmayan ince deridir. قض ise duvar anlamına gelir.” Yine o şöyle söyler: “Her latif, şık güzel, tatlı, hoş mutlu şey için latif, yumuşak ve musikiye uygun bir ses vardır. Her haşin, sert, ağır, pis, çirkin ve hüznü kelime için de buna uygun sesler vardır.”³⁸

3. Sarfî Delalet

Kelimenin yapısının onun anlamını belirlemede bir etkisi vardır. Yapı ve sîgaları yoluyla anlam açığa çıkar ve belirlenir. Örneğin أخذ *aldı* fiilinin anlamı اتخذ *'edindi'* fiilinden farklıdır. Arap dilciler bu farka dikkat çektiler ve burada lafzın üzerinde bulunduğu sîgaya göre manevi bir anlam kazandığına hükmettiler. كسر fiili ile işaret ettiğimiz anlamın كسرتan farklı olması gibi. Bu örnekte ikincisindeki şeddeli durum ona anlamsal bir fazlalık katmış, böylece kırma işinde en ileri dereceye ulaşmıştır. Birinci şeddesiz olan fiilin anlamı ise ‘nasıl olursa olsun herhangi bir kırma’ fiilinin

Anlambiliminin el-Hasâis'teki Temelleri Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi S. B. E., Erzurum-2013), Mehmet Yavuz, *İbn Cinni Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, S. B. E. İstanbul-1996.

³⁷ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Tah. : Muhammed Ali Neccar, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye-1371/1952, c. 2s. 157-158.

³⁸ *Mecelletil'l-Lisân el-Arabiyyi*, c. I. Sayı, Rabat-1384/1964. s. 67

anlamını aşmaz. Bu bağlamda İbn Cinnî şöyle söyler: “İşte bu yüzden onlar misaldeki harf tekrarını fiilin tekrarına delil yaptılar ve şöyle dediler: كَسَرَ عُلُقٍ قَطْعٌ gibi lafızların sîgalarını onların anlamlarına delil yaptılar. Bunun sonucunda da en güçlü lafzın ona denk bir fiile karşılık gelmesi gerekli oldu.”³⁹

Bizim burada mübalağa sîgasının ve vezinlerinin belirli delaletlerinin olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Örneğin, صَابِرٌ kelimesi صَابِرٌ kelimesinden *daha fazla sabırlı* anlamına gelen bir anlamı ifade eder. Allah Teâlâ'nın ayette buyurduğu gibi: فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ⁴⁰ deki فَعَالٌ kelimesi de *O'nun sınırsız gücü ve azameti* anlamında mübalağalı olarak فَادِرٌ/Kâdir olmasını ifade eder. *Kamer Suresi*: 42. ayetinde geçen مُقْتَدِرٌ ifadesi⁴¹ فَادِرٌ/Kâdir kelimesinden daha mübalağalı bir anlam ifade eder. Bu örneklerde de görüldüğü üzere sarfçılar, yapıdaki değişikliklere dikkat çekmişler ve bu değişikliklere göre anlamlarını açıklamışlardır.

Örnek olarak أَعْطَى/verdi fiilinin اسْتَعْطَى fiiline göre farklı bir anlamı vardır. Bu da ikincisinin *hediye istemek* anlamında olmasıdır. İbn Cinnî anlamın açıklanmasında sîga ve onun yerini açıklama bâbında şöyle söyler: “Lafızlar belli anlamlara delalet ederken eğer bu lafızlara bir şey eklenirse bu değişiklik anlama yeni bir şeylerin katılmasını zorunlu kılar.”⁴² Yine o, anlamın, lafzın kuvvetini artırdığını yani kelimenin yapısı ve sîgalarının delalette apaçık bir etkisinin olduğunu ifade eder: “خَشِنٌ fiilinin anlamı اخشوشن fiilinin anlamından farklıdır. Çünkü ikincisinde aynel fiil ve ش ve و harfi fazladan eklenmiştir. Aynı şekilde, المَكَانُ أَحْشَبٌ/mekân yeşillendi örneğinde de böyledir. Şöyle ki, eğer yerin çok otlanmasından bahsetmek isterse اعشوشب fiilini kullanırlar. Yine Arapların sözlerinde جميلٌ/güzel ve

³⁹ İbn Cinnî, *a. g. e., c. 2. s. 16.*

⁴⁰ Buruc, 85/16.

⁴¹ *Kamer*, 54/42. (كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ)

⁴² İbn Cinnî, *a. g. e., c. 3 s. 268.*

وضيء /parlak, temiz kelimeleri yerine mübalağalı bir anlamı kast etmeleri durumunda جمال/çok güzel ve وضاء pırıl pırıl-tertemiz kelimelerini kullanmaları gibi. Bu son iki kelimenin lafzında bir ziyadeleşme oldu bu da anlamdaki ziyadeleşmeyi beraberinde getirdi.”⁴³

Bu açıklamalarla da açığa çıktı ki, sîgaların dile zenginlik katmada ve kast edilen anlamı ifade etmede büyük etkisi olan manevi delaletleri vardır. Âlimler bunları açıklamaktan uzak kalmamıştır.

ANLAM GENİŞLEMESİ

Âlimler anlam genişlemesinden ve lafızların anlamlarının değişmesinden bahsederler. Onlar dilbilimin başlangıcından beri lafızların anlamlarının, dilin yapısal kısımlarına nispetle daha fazla değişken olduğunu düşünmektedirler. De Seasser bunu şu şekilde izah eder: “Dilin kısımlarından her biri gelişmeye ve değişmeye müsaittir. Bu değişim, fark edilmeyen değişik oranlarda olur.”⁴⁴ Ondan sonra gelen âlimler ise bu değişim ve dönüşümün sebeplerini ve dilin tarihi süreci ile ilgili araştırmalara dayanarak onun görünen taraflarını açıkladılar. Arap dili, diğer diller arasında sonradan çıkmış türedi bir dil değildir. Onun lafızlarının pek çoğunda da Arapların daha önceden kullanmadığı yeni bir anlamı ifade etmek gibi sebeplerle anlam değişimleri ve genişlemeleri söz konusu olmuştur. Biz Arap dili ve tarihini araştırdığımızda onun lafızlarının pek çoğunun soyuttan somuta doğru değiştiğini görürüz. Örneğin, برهان kelimesi Hastalıktan sonra sağlığına kavuştu anlamında الرجل بره cümlesindeki fiilden türemiştir.⁴⁵ Daha sonra ise bu kelime Açıklık, vuzuh ve netlik anlamında حجة kelimesinin anlamına delalet eder olmuştur.

İbnü'l-Fâris geçmişe dönük bir bakış ortaya koyarak Arap dilinin karşılaştığı dönüşüm ve gelişimin sebeplerini ifade etmeye çalışır ve şöyle

⁴³ İbn Cinnî, a. g. e., c. 3 s. 264-266.

⁴⁴ F. Desaussure, *Course in General Linguistics*, New York, s. 140.

⁴⁵ İbn Manzur el-İfrikî, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut-1990, “بر” maddesi.

der: “Araplar cahiliye döneminde dilleri, edebiyatları, hayat şekilleri, ibadetleri ve kurbanlarında atalarının onlara bıraktığı gelenek üzere hareket ederlerdi. Allah, din olarak İslam’ı getirince durumları değişti, eski dini yaşantıları ortadan kalktı, yapageldikleri işleri geçersiz oldu. İslam’la beraber dildeki lafızların anlamları, artan eklerle, edinilen yeni yollar ve yöntemlerle ve yeni şartlarla bir konumdan başka bir konuma aktarıldı. Son gelen ilk olanı silip attı.⁴⁶ Bu bağlamda İbnü’l-Fâris’e göre anlam değişimlerinin en önemli sebepleri şunlardır:

1. İhtiyaç: Süreç içerisinde toplumun dili ve dildeki terkipler, lafızların o zamana kadar bilinmeyen yeni anlamlara evrilmesi ile değişir. Buna önceki paragrafta işaret edilmişti; bununla beraber konu ile ilgili örnekler verebiliriz: Araplar فسق/fısk kelimesini maddi ve zahiri yönüyle anarlardı. Bu anlam da, ‘yaş meyvenin kabuğundan ayrılması’dır. Fakat bu kelime İslam’la beraber artık açıkça günah işleme anlamında Allah’a itaatten ayrılma⁴⁷ şeklinde anlaşıldı. زكوة/zekât, الكفر/kufür ve الصوم/oruç kelimeleri de böyledir.

2. Toplumsal Hayatın Değişmesi ve Bunun da Lafızların Anlamlarında Değişikliği ya da Önceki Anlamlarından Uzaklaşmayı Gerekli Kılması: Bu durum İslam’ın gelmesiyle ve Arapların eğlence, içki, kumar hayatından uzaklaşmasıyla daha bir belirginleşti. Eski kavramlar yeni dönemde geçersiz oldu ve Araplar ondan yüz çevirdi. Artık bu kavramlar toplumun dayattığı prensipler olmaktan çıktı. Kumarla ilgili bazı kavramlar ve الأتاوة/vergi’ ve المكس/alım satım vergisi gibi âdeten alış veriş ve alım satımda kullanılan bazı kelimeler artık çarşı ve pazardaki satıcılardan alınan dirhemler şeklinde bir anlama dönüştü.⁴⁸

⁴⁶ Ebi’l-Huseyn Ahmed İbnü’l-Fâris İbn Zekeriyâ, *es-Sâhibî*, Matbaatı İsa el-Bâbî el-Halebî Tah. Seyyid Ahmed Sakr-1397/1977, s. 78.

⁴⁷ İbnü’l-Fâris, *a. g. e.*, s. 84.

⁴⁸ İbn Manzûr, *a. g. e.*, “أتى” maddesi.

Arap dil âlimleri anlamdaki değişimin sebeplerinden biri sayılan toplumsal ve kültürel değişimi ifade ederken hiç bilinmeyen bazı kelimeleri yeni ihdas ettiğinden de bahsettiler. Peygamberlikten önceki zamanı ifade eden cahiliye kavramı ve görüldüğünün zıddına hareket eden ‘münafık’ kelimeleri buna örnek verilebilir.⁴⁹ Münafık denilen kimseler Müslüman olduklarını ilan edip içlerindeki küfrü gizleyen kişilerdi. Böylece bu lafızlar yeni toplumsal hayatı ifade etmek için kullanılır oldu.

3. Anlam Bozukluğu: Anlamın bozulması ve lafzın konulduğu anlamın ve bağlamın dışında kullanımı da lafızların başka anlamlara dönüşmesine sebep olan etkenlerden biridir. Bir kimsenin bir lafzı işitmesi fakat onun anlamını bozması ya da onu açık olmayan bir kelime gibi zikretmesi, böylece asıl anlamından uzaklaştıran ters bir anlamda kullanması mutad şeylerdendir. İbn Haldun -Halil b. Ahmed’in Kitabı’l-Ayn’ında bahsettiği gibi- dilsel bozulmayı ve lafzı Arapların koyduğu anlam dışında kullanmayı anlamın değişmesine sebep olan etkenlerden sayar.⁵⁰ İbn Kuteybe’de “İnsanların Lafzı Bağlamı Dışında Kullanması” bâbında ‘gazap-öfke’ anlamına gelen الحشمة kelimesinin nasıl olup ta ‘utanma’ olarak kullanmaya başladıklarından bahseder.⁵¹ İbrahim Enis bazı Arapça lafızların konulduğu anlam dışında kullanılarak farklı anlamların oluşmasını şu sebebe bağlar: “Lafızları işiten kişinin hatalı kullanımını düzelteceği fırsatları olmayınca lafız, asıl anlamı baki kalmak şartıyla hatalı da olsa zihinde bu yeni anlamıyla bağ kurarak yerleşir.”⁵²

⁴⁹ Abdurrahman Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Müzhiru fî Ulûmi’l-Lugati ve Envâihâ*, Şerh ve Zabıt: Muhammed Ahmed Câd el-Mülî, Ali Muhammed el-Becâvi, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim-yy. Trz. c. 1, s. 301

⁵⁰ Abdurrahman b. Haldun, *Mukaddimetü İbn Haldun*, el-Mektebe Ticâriyye, Kahire-Trz. s. 548.

⁵¹ İbn Kuteybe, *Edebü’l-Katib*, s. 19-20.

⁵² Enis, *Delâletü’l-Elfâz*, s. 135.

ANLAM DEĞİŞİMİN GÖSTERGELERİ

Dil, düşünceleri iletmeye ve konuşanın anlatmak istediği anlamları bildirmeye yarayan toplumsal bir araçtır. Bu sebeple bu konu dilcilerle beraber diğerlerinin de dikkatini çekmiştir. Lafızlar konulduğu anlamları ifade etmek için kullanılır ve bazen yeni anlamlara da kavuşabilir; çünkü hayat hiç durmadan değişip yenilenirken lafızlar sınırlıdır. Dolayısıyla bu yeni durumu ifade etmek için sınırlı olan lafızların anlamlarının da değişmesi gerekir. Uzun tarihi süreci içerisinde Arap dilinin lafızları çeşitli anlam değişimlerine, olaylara ve delaletlerinin kazandırdığı yeni görünümlere evirildi. Ayrıca medeniyetlerini ve kültürlerini ifade eden kavramlar en ince ayrıntılarına kadar en tatlı üsluplarla ifade edilirken kullanımda pek hoş gitmeyen lafız ve ifadeler ise çıkarılıp atıldı. İbnü'l-Fâris bunu şu şekilde ifade eder: “Önceki işler değişti. Dildeki lafızların anlamları ziyadeler, konulan yeni yöntemler ve yeni şartlara göre bir bağlamdan başka bağlamlara ve konumlara intikal etti.”⁵³ Dildeki lafızların delaletleri ve kazanacağı yeni anlamlar şu yollarla değişip dönüşür:

1. Değişimin Anlam Genişlemesi Yoluyla Olması: Bu lafzın belli bir anlamla sınırlı olması fakat toplumun karşı karşıya kaldığı değişim ve gelişme sonucu anlamın da bir genişlemeye ve zorunlu olarak değişen şartların getirdiği yeni ‘anlamı’ simgelemeye başlaması durumudur. Örneğin سبارة kelimesi *kafîle* anlamına gelirken artık bu kelime anlam genişlemesine uğramış ve şimdi malum *taşıt-araç* için kullanılır olmuştur.⁵⁴ Benzer şekilde قطار kelimesi de *develerin birbiri ardınca düzenli sıra ile yürümelerini* ifade ederken⁵⁵ anlam genişlemesine uğramış ve *demir vagonlarını* sonra da *tren*’i ifade eder olmuştur. Bunun örnekleri çoktur.

⁵³ İbnü'l-Fâris, a. g. e., s. 78.

⁵⁴ İbn Manzûr, a. g. e., “سير” maddesi.

⁵⁵ İbn Manzûr, a. g. e., “قطار” maddesi.

2. Anlam Daralması: Bu, geniş bir anlama sahip olan kelimenin sınırları belli bir anlam çerçevesi içerisinde kalması ve bu şekilde anlam daralmasına uğrayarak sadece belli bir şey için kullanılmasıdır. Örneğin *صَوْت* fiili *yüksek sesle nida etmek, seslenmek*⁵⁶ anlamındayken şimdi *seçimlerde, siyasi mahfillerde filancaı kararında ve projesinde destekledi* ya da *صَوْت ضده* yani *ona muhalefet etti, karşı çıktı reddetti* anlamında kullanılır. Yine *السفير* kelimesi de *Bir kavim içinden seçilen elçi ve ıslahatçı*⁵⁷ anlamına gelirken şimdi *devlet başkanının görevlendirdiği resmi memur, elçi* anlamına delalet etmektedir.

3. Anlam Bozulması: Bazen bir kelimenin yaygın bir kullanımı oluyor, ancak zamanın geçmesi, toplumsal şartların değişmesiyle bağlamının dışında gereksiz yerlerde kullanılıyor. Örneğin *الحاجب* kelimesi Endülüs Devleti'nde *'başbakan'* anlamında kullanılırken bu kelimenin delaleti anlam değişikliğine uğramış ve şimdi *hizmetçi* anlamında, Hicazlıların âmmî dilinde ise *önemsiz küçük şey* anlamında kullanılır olmuştur. Onun gibi *بهلول* kelimesi de *efendi, başkan* anlamında kullanılırken şimdi *'palyaço, şaklaban'* anlamına delalet eder olmuştur.

4. Anlam İyileşmesi: Bazı kelimeler anlamında bir iyileşme istikametinde değişebilmektedir. İbrahim Enis *مارشال* kelimesinin ilk başta *ahırda çalışan hizmetçi*⁵⁸ anlamına delalet ederken sonra anlamında bir ilerleme olduğunu ve bir *askeri rütbeye ve makama* delalet etmeye başladığını ifade eder. Dikkatlerimizi *رسول* kelimesine yoğunlaştırdığımızda onun *önemli önemsiz her türlü haberi getiren kimseye* delalet ettiğini fakat İslam'ın gelmesiyle beraber *kendisine peygamberlik görevinin ve emirlerin vahyedildiği bir şahıs* anlamında yüce ve üstün bir kavrama dönüştüğünü görürüz. Yine *شجاع* sözlüklerin açıkladığı üzere *yılan* anlamını ifade ederken

⁵⁶ İbn Manzur, a. g. e. "صوت" maddesi.

⁵⁷ İbn Manzur, a. g. e., "سفير" maddesi, ayrıca bkz. ; *el-M'ucemu'l-Vasit*, c. 1, s. 435.

⁵⁸ İbrahim Enis, *Delâletü'l-Elfâz*, Mektebetü'l-Enceltü'l-Mısriyye-1980. s. 158.

delaletinin iyileşmesi ile beraber artık *savaşçı, cesur, kahraman* bir kişiye ya da *hak sözü söylemede cüretkâr davranan bir insanın* sıfatına delalet eder olmuştur.

Özetle ifade edecek olursak, dilin lafızlarındaki anlamlar, zamanla, dilin geçirdiği farklı merhalelere ve insanların yeni anlamlara ihtiyaç duymalarına göre değişmektedir. Dildeki pek çok lafız daha önceden bilinmeyen bir anlamlar dizisine doğru değişim yaşamıştır. Nitekim أُجِير kelimesi *çalıştırılan işçiye* delalet ederken şimdi siyasiler arasında *vatanına ihanet eden, aleyhine çalışan kişi* şeklinde maruf olmuştur. شَيْخ lafzı da *belli bir dönemde toplum içerisinde saygı gören büyük kimse* anlamında kullanılırken şimdi *şeriatla fakih olan ve alim* şeklinde de kullanılmaktadır.

Dr. İbrahim Samirrâi “*Dilsel Gelişim*” kitabında yeni dilsel kullanımların, lafızların önceki kullanımlarındaki mefhumlarına etki ettiğini söyleyerek şunu dile getirmiştir: “Öncekilerin kullandığı شَجَب kelimesi *hüzün* anlamındadır, fakat onun çağdaş anlamı *yok saydı, bilmedi, tanımadı* şeklindedir. Yine öncekilerin kitaplarında اَحْتَج kelimesinin *bir şeyi delil olarak kullanmak* dışında bir anlamı yoktur; fakat günümüz siyasal dilinde *yapılanı görmezden geldi, yok saydı, protesto* anlamı kast edilir.

SONUÇ

Sonuç olarak bizim anlambilimde Arap dilcilerinin belli bir paya sahip oldukları gerçeğini göz ardı etmemiz mümkün değildir. Onlar bu ilmin usulünü ortaya koymuşlar ve kendi birikimlerinden ve özgün tasavvurlarından yoğurdıkları dilsel kavramları dilbilimsel açıdan temellendirmişlerdir. Onların bu alanla ilgili usul ve kavramları büyük oranda modern anlambilimdeki yaklaşımlar ve kavramlara benzemektedir. Özetle onlar şu hususların altını çizerler:

1. Kelime anlamsal bütünlüğün temelidir ve anlamın diğer kısımları da bundan neşet eder. Ondan da ibareler ve ondan da cümleler oluşur. Bu ayırımın ayrıntıları âlimlerin yoğunlaştıkları alana göre farklılaşır.

2. Anlamın bilinmesi sadece cümlede müfred ya da terkipli olarak bulunan lafza bağlı değildir. Seslerin de ayrıca anlamı artırmada delalet açısından etkileri vardır. Tıpkı kelimenin, anlamın izahında bir etkisinin olduğu gibi Çünkü yapıdaki ses artışı anlamda da bir artışa sebep olur. Örneğin زل fiilinin anlamı زلزل fiilinin anlamından farklıdır. Çünkü ikincisi birincisinin aksine, bir harekete, düzensizliğe ve olayın tekrar tekrar oluşuna delalet eder.

3. Farklı anlam ihtimallerinin ortaya çıkışında pek çok sebep vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Kapalılık, girişte belirtildiği üzere cümle yapısının tam ve sağlam olmaması, lafzî müstereğin farklı anlam ihtimallerine sebep olması gibi edatların ve lafızların birden fazla anlama gelecek şekilde kullanılmasıdır.

4. Lafızların anlamları bir değişim ve dönüşüme maruz kalır. Bu değişimin sebepleri ise anlam genişlemesi, toplumsal şartların değişmesiyle sözcüklerin yeni anlamlara evrilmesi gibi hususlardır.

KAYNAKÇA

ABDULGAFFÂR, Seyyid Ahmed, *et-Tasavvuru'l-Lugaviyyu inde'l-Usûliyyîn*, Ukâz li'n-Neşr-1401/1981.

ALEVÎ, Yahya b.Hamza, *Kitâbu't-Tiraz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1400/1980.

BLOOMFIELD, Leonard, *Language*, London-1967.

CÜRCÂNÎ, Abdulkahir, *Kitâbu Delâili'l-Îcâz*, Okuyup Notlandırın: Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, Matbaatü'l-Medenî-1428/2008.

ED-DABBÎ, el-Mufaddîl, *Emsâli'l-Arab*, Takdim ve Talik: İhsan Abbas, Dâru'r-Râid el-Arabiyyi, Beyrut-1300/1882.

EL-HERAVÎ, Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, *Garîbu'l-Hadîs*, Haydarâbâd, Hindistan- 1384/1964.

EL-İFRÎKÎ, İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut-1990.

EL-MÜBERRİD, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, Tah. Muhammed Abdu'l-Hâlık Adîme, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut-Trz.

ENİS, İbrahim, *Delâletü'l-Elfâz*, Mektebetü'l-Encelü'l-Mısıryye-1980.

F. DESAUSSURE, *Course in General Linguistics*, New York-1983.

F. R. PALMER, *Semantics*, Cambridge University Press-1981.

FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*, Tah.: Mehdî Mahzûmî ve İbrahim es-Semâirî, Dâru'r-Raşîd, Bağdat-1981

HASSÂN, Temmâm, *el-Beyân fî Ravâii'l-Kurân*, Âlemu'l-Kütüb-1417/1973.

HAYWOOD, John Alfred, *Arabic Lexicography*, Leiden, E. J. Brill-1965.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, Tah. Muhammed Ali Neccar, Daru'l-Kütübi'l-Mısıryye-1371/1952.

İBN DÜREYD, Ebubekr Muhammed b. Hasan, *el-İştikâk*, Tah. ve Şerh: Abdusselâm Muhammed Harun, Daru's-Sünneti'l-Muhammediyye-1378/1958.

İBN HALDUN, Abdurrahmân, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, el-Mektebe Ticâriyye, Kahire-Trz.

İBN KANBER, Ebû Bişr İmran b. Osman, *el-Kitâb*, Matbatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak-1317/1899.

İBN KUREYB EL-AHMAS, Abdu'l-Melik, *Kitâbu'l-İştikâk*, Tah. Şeyh Muhammed el-Hasan âl-Yâsîn, Bağdat-1385/1968.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebü'l-Katib* Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 1377/1958.

_____, *Te'viylü Müşkili'l-Kurân*, Şerh eden ve Yayınlayan: Ahmed Sakr, Dâru't-Turâs, 1393/1973.

İBNÜ'L-ESİR, Ebi'l-Feth Ziyâü'd-Dîn, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, Tah.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 1359/1939.

İBNÜ'L-FÂRİS İbn Zekeriya, Ebi'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî*, Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî Tahk: Seyyid Ahmed Sakr, 1397/1977.

MECELLETÜ'L-LİSÂN EL-ARABİYYİ, I. Sayı, Rabat-1384/1964.

MECMEU'L-LUGATİ'L-ARABİYYETİ, *EL-MU'CEMU'L-VASÎT*, el-Mektebetü'l-Âlemiyye, Tahran-Trz.

MESEDDÎ, Abdu's-Selam, *et-Tefkîru'l-Lisâniyyu fî'l-Hadârati'l-Arabiyyeti*, Daru'l-Arabiyye li'l-Kitâb-1981.

MÛSÂ, Nehhad, *Nazariyyetü'n-Nahv fî Dav-i Menâhici't-Tetavvuru'l-Lugaviyyi'l-Hadîs*, el-Müessesetü'l-Arabiyyetü lid'dirâsâti ve'n-Neşri-1400/1930.

ÖMER, Ahmed Muhtar, *İlmu'd-Delâle*, Mektebetü Dâru'l-Urûbe, Kuveyt-1402/1928.

RUMMANÎ, Ebu'l-Hasen, *el-Elfâzu'l-Müterâdife*, Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, Şerh ve Tashih: Muhammed Mahmud er-Rafî-Trz.

SÂMRÂÎ, İbrahim, *et-Tetavvuru'l-Lugaviyyu et-Târihiyyu*, Ma'hedü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti, Kahire-1966.

SE'RÂN, Mahmud, *İlmu'l-Lugati Mukaddimeten Li'l-Kârîi'l-Arabiyyi*, Daru'n-Nehda el-Arabiyyi, Beyrut-Trz.

SUYÛTÎ, Abdu'r-Rahmân Celâlu'd-Dîn, *el-Müzhiru fî Ulûmi'l-Lugati ve Envâihâ*, Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî Şerh ve Zabt: Muhammed Ahmed Câd el-Mûlî, Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim - Trz.

YEZÎDÎ, Ebû Muhammed Yahya, *Met'tefeka Lafzuhû ve'htelefe Ma'nâhü*, Tah:Abdurrahmân Useymin-1400/1987.